

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
Харьковское областное историко-археологическое общество

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ И АРХЕОЛОГИИ УКРАИНЫ

ТЕЗИСЫ ДОКЛАДОВ
XII Международной научной конференции

Ноябрь 2020 года

Харьков
ООО «НТМТ
2020

УДК УДК 94+902/904](477)(063)
П78

Редактор: **С. В. Дьячков**

Редакційна колегія:

В. С. Аксенов, Ю. М. Бровендер, А. Н. Домановський, С. А. Задников,
В. В. Колода, С. Д. Литовченко, К. Ю. Пеляшенко, И. П. Сергеев, В. В. Скірда,
С. Б. Сорочан, А. Н. Токарев, Ю. И. Цитковська, И. Б. Шрамко

Издається по рішення:

Ученого совета исторического факультета
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина
(протокол № 8 от 30.10.2020 г.).

Правления Харьковского областного историко-археологического общества
(протокол № 3 от 8.10.2020 г.)

П78 Проблемы истории и археологии Украины : Тезисы докладов XII Международной научной конференции, посвященной 125-летию Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина (Харьков, ноябрь 2020). — Харьков : ООО «НТМТ», 2020. — 76 с.
ISBN 978-617-578-315-3.

Сборник содержит тезисы докладов участников XII Международной научной конференции «Проблемы истории и археологии Украины», посвященной 125-летию Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Тематика докладов традиционно освещает актуальные проблемы исследования истории и археологии в широком хронологическом диапазоне: от каменного века до Нового времени. Особое внимание уделено изучению памятников эпохи бронзы, скифской культуры, древностей античной и византийской цивилизаций, проблем хазарской и славянской археологии.

Для археологов, историков, краеведов, работников музеев, преподавателей и студентов гуманитарных факультетов классических университетов, всех интересующихся археологией и историей.

УДК 94+902/904](477)(063)

Наукове видання

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Тези доповідей XII Міжнародної наукової конференції

Листопад 2020 року

Відповідальний за випуск *С. В. Дьячков*
Комп'ютерне верстання *Ю. І. Цитковська*
Коректор *І. Л. Д'яченко*

Підписано до друку 13.11.2020. Формат 60×84/8.
Гарнітура Minion Pro. Ум. друк. арк. 8,83. Наклад 150 прим.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

Свідоцтво ДК № 1748 від 15.04.2004.
ТОВ «НТМТ», пр. Науки, 58, к. 108, м. Харків, 61072, Україна

ISBN 978-617-578-315-3

© Колектив авторів, 2020
© ХНУ імені В. Н. Каразіна,
2020
© ХОІАО, 2020

СОДЕРЖАНИЕ

ЭПОХА КАМНЯ И ПАЛЕОМЕТАЛЛА

Бочковський С. О. (Вінниця). Ямна культура правобережного українського лісостепу: до оцінки джерельної бази.....	10
Бровендер Ю. М. (Северодонецк). К вопросу об объеме добытой медной руды в Донецком горно-металлургическом центре эпохи поздней бронзы.....	11
Дубяга А. П. (Вінниця). Булави у похованнях катакомбної культури міжріччя Дніпра та Дону	11
Забавін В. О. (Маріуполь). Ґрунтові могильники Північного Приазов'я.....	12
Кислый А. Е. (Симферополь). Новые данные о строительных технологиях эпохи бронзы в Крыму.....	13
Кротова О. О. (Київ), Сніжко І. А. (Харків). Епіграфет басейну середньої течії Сіверського Дінця.....	14
Литвиненко Р. О. (Вінниця). Пам'ятки Харківщини в системі культурного кола Бабине	14
Разумов С. Н. (Тирасполь), Лысенко С. Д. (Киев). Уникальный колчанный набор раннего бронзового века из Северо-Западного Причерноморья.....	15
Сиволап М. П. (Черкаси). Особливості топографії поселенських пам'яток середньодніпровського варіанту ямної культури.....	16
Чубур А. А., Шафенкова Ю. В. (Брянск). Про північні кордони поширення посткатакомбних старожитностей в Подесенні.....	17

ЭПОХА РАННЕГО ЖЕЛЕЗА

Бабенко Л. И. (Харьков). Гротескная стилистика пекторали из Большой Близницы	18
Задніков С. А., Шрамко І. Б. (Харків). До питання про локалізацію зольників Західного Більського городища	19
Корост І. І. (Котельва). Більське городище: деякі підсумки досліджень пам'ятки 2017–2019 рр.....	19
Крютченко О. О. (Київ). Таранівське городище скіфського часу в басейні р. Сіверський Донець.....	20
Окатенко В. М. (Харків), Р. В. Зимовець (Київ). Нові городища скіфського часу у басейні р. Сіверський Донець.....	20
Пеляшенко К. Ю. (Харків). Археологічні пам'ятки скіфського часу басейну р. Лопань.....	21
Полидович Ю. Б. (Киев). Золотая пластина с изображением оленя из коллекции С. А. Мазараки	22
Пуголовок Ю. О. (Полтава), Гречко Д. С., Каряка О. В. (Київ). Про використання космознімків при дослідженні пам'яток скіфського часу	23
Ржевуська С. С. (Київ). Територія поширення ажурних бронзових прикрас підгірцівського типу.....	23
Скорый С. А. (Киев), В. Н. Окатенко (Харьков). Курган времени скифской классики у с. Тетюшино на Северском Донце	24

ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ ПРИЧЕРНОМОРЬЯ В АНТИЧНОЕ ВРЕМЯ

Дьячков С. В. (Харьков). История херсонесской «казармы» в тезисном изложении	25
Котенко В. В. (Полтава). З історії дослідження хори Херсонеса Таврійського у Північно-Західній Тавриці (поселення Гроти та Скелясте)	26

Палиенко С. В. (<i>Київ</i>). Альтернативные концепции второго периода дискуссии об объекте и предмете науки в советской теоретической археологии (1986–1992)	70
Принь М. О. (<i>Київ</i>). Любина Мулявка (1898–1996) — мистецтвознавиця, музейна діячка: матеріали до біографії.....	71
Принь О. В. (<i>Київ</i>). Мистецтвознавчий напрям діяльності Українського інституту історії матеріальної культури НКО УСРР (1930–1933).....	72
Селегєєв С. С. (<i>Харків</i>). Б. А. Шрамко — дослідник Хорошівського городища.....	73
Скирда В. В., Скирда І. М. (<i>Харків</i>). XII Археологічний з'їзд на шпальтах газет і журналів	73
Тельвак В. В. (<i>Дрогобич</i>). Михайло Грушевський в оцінках західноєвропейських колег	74
Филиппенко Р. И. (<i>Харьков</i>). Харьковская школа истории искусства: А. И. Успенский	75
Ясновська Л. В. (<i>Чернігів</i>). До історії перших археологічних досліджень Чернігова	76

Найприхильнішою у слов'янському світі до М. Грушевського була чеська наука. Відсутність взаємних історичних претензій, важкий досвід імперського гніту, традиційно міцні чесько-українські культурні взаємини, особисті приятні стосунки вченого з головними представниками наукового світу Богемії (Я. Бідло, К. Кадлец, Я. Славік, та ін.) створили сприятливу атмосферу для побудови міжнародного історіографічного діалогу. Попри скептичне ставлення до антинорманізму М. Грушевського та деякі застереження щодо сміливості його історичного моделювання, чеські вчені з великим визнанням ставилися до різнобічної культурної діяльності українського колеги, уважно відстежуючи появу його наукових творів.

Представники німецької славістики (О. Гетц, Л. К. Гетц, А. Пальме та ін.) були одностайними у визнанні фундаментальності творчої спадщини М. Грушевського, незамінності його внеску у розвиток україністики. Однак на рівні фахового аналізу запропонованих М. Грушевським інтерпретацій східноєвропейської історичної проблематики переважали скептицизм і критицизм, зумовлені, з одного боку,

пануванням дослідницьких традицій (звідси — послідовна критика антинорманізму вченого), з іншого — значним авторитетом російських славистів та популярності їхніх наукових пропозицій. Тому, поряд із співчутливим ставленням до спроб М. Грушевського ввести український народ у європейську сім'ю на правах рівного члена, в наукових концепціях вченого схильні були вбачати радше політичні аспірації, аніж аргументовану наукову модель. Погляди українського вченого так і не зрушили підвалин німецького слов'янознавства, маючи більший успіх у середовищі політиків, де увага до української проблеми була спричинена цілком прагматичними міркуваннями. Навіть у міжвоєнний час, коли Україна виступала суб'єктом міжнародних відносин, у фахових колах не схильні були переглядати усталені гіпотези, хронологічно відносячи феномен українства до періоду другої половини XIX — початку XX ст.

Таким чином, постать М. Грушевського перебувала в епіцентрі осмислення здобутків української гуманістики першої третини XX ст., символізуючи собою все наукове українознавство того часу.

Р. И. Филиппенко (Харьков)

ХАРЬКОВСКАЯ ШКОЛА ИСТОРИИ ИСКУССТВА: А. И. УСПЕНСКИЙ

В конце XIX — начале XX вв. Харьковский университет стал одним из ведущих центров изучения искусствоведческой науки. Тут работали такие выдающиеся ученые как Е. К. Редин и Ф. И. Шмит. Однако вклад в развитие Харьковской школы истории искусства внесли и другие ученые, в частности, такой известный историк искусства, архивист, основатель и руководитель Московского археологического института Александр Иванович Успенский (1873–1938).

В 1898 г. А. И. Успенский закончил Петербургскую Духовную академию, а в 1899 г. Петербургский археологический институт. В том же году был избран членом-корреспондентом, а в 1906 г. действительным членом Московского археологического общества. Ученый стал инициатором создания и руководителем Московского археологического института.

15 мая 1906 г. кандидат богословия А. И. Успенский был принят приват-доцентом по кафедре теории и истории искусств Харьковского университета. Об этом свидетельствует и заметка «Допущение к чтению лекций», в которой говорилось, что «Министерство народного просвещения разрешило допустить архивариуса московского отделения общего архива министерства Двора А. Успенского к чтению лекций в Харьковском университете по истории русского искусства, в звании приват-доцента по кафедре истории и теории искусства».

Нужно сказать, что в этот период кафедру теории и истории искусства возглавлял проф. Е. К. Редин и А. И. Успенский был приглашен ему в помощь.

Одним из методов привлечения студентов к научно-исследовательской работе было написание «медальных сочинений». А. И. Успенским написан отзыв

на работу студента Д. Килосанидзе «Гелатский монастырь и его памятники искусства», за которую последний получил золотую медаль.

В мае 1907 г. Е. К. Редин тяжело заболел. 2 сентября 1907 г. он писал А. И. Успенскому: «Я уже в Харькове более двух недель... Не чувствую полного возврата сил; устаю от всего». Профессор Е. К. Редин умер в 1908 г.

Нужно отметить, что основные научные интересы А. И. Успенского были связаны с руководством Московским археологическим институтом, основателем и директором которого он являлся. Поэтому Е. К. Редина заменил профессор Н. Ф. Сумцов, а А. И. Успенский продолжил чтение лекций по истории искусства.

В 1911–1912 учебном году приват-доцент А. И. Успенский в «осеннем полугодии» читал курс «История древнего искусства», а в «весеннем полугодии» курс «История древнехристианского и византийского искусства» и «Историю русского искусства».

В 1912 г. во главе кафедры истории и теории искусства был назначен Ф. И. Шмит.

В библиографическом справочнике «Историки Харківського університету...» указано, что А. И. Успенский проработал в Харьковском университете до 1912 г. Однако из других источников мы можем узнать, что ученый продолжал работать в Харькове и позже. Например, в «Обозрении преподавания предметов... на 1912–1913 академический год» сообщается, что А. И. Успенский на протяжении года читал курс «История древнего искусства», специальный курс «История русской живописи» и курс «Археология».

Кроме того, А. И. Успенский читал лекции и на Высших женских курсах. В учебном плане на учебный год

1916–1917 гг. указано, что А. И. Успенский читает лекции по курсу «Археология». Нужно отметить, что в XIX — начале XX вв. археологическую науку объединяли с исследованием «древностей», в том числе и с изучением памятников искусства. Вследствие этого курс археологии был включен в раздел «История и теория искусств».

Как видно из выше сказанного, А. И. Успенский был энергичным и деятельным человеком, ученый прора-

ботал в Харькове более десяти лет. Безусловно, научные интересы А. И. Успенского были связаны с изучением художественного наследия страны, чему способствовал богатейший историко-художественный материал Москвы и С.-Петербурга. Об этом свидетельствуют и научные труды ученого. В тоже время можно утверждать, что А. И. Успенский внес вклад в развитие харьковской и университетской школы истории искусства.

Л. В. Ясновська (Чернігів)

ДО ІСТОРІЇ ПЕРШИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЧЕРНІГОВА

Підвищений інтерес до виявлення та вивчення старожитностей у першій половині XIX ст. пов'язаний з політикою Миколи I, який видав ряд указів та розпоряджень, що сприяли упорядкуванню системи збереження пам'яток архітектури, археології та історії. Ідея створення науково-громадської установи в Україні з метою виявлення, збереження, вивчення та охорони пам'яток давнини виникла і в київській громадськості. За ініціативи митрополита Київського та Галицького Євгенія (Болховітінова) та ректора Київського університету М. О. Максимовича для вивчення і виявлення пам'яток археології при Київському навчальному окрузі у грудні 1835 р. був створений Тимчасовий комітет для дослідження старожитностей у Києві. В його роботі брали участь професори Київського університету — М. О. Максимович, В. Ф. Цих, С. Ф. Зенович, І. М. Данилович, С. М. Ортанський, історик-археолог М. Ф. Берлінський та аматори-археологи.

Серед ентузіастів збереження старожитностей Києва виділяється постать Олександра Семеновича Анненкова. Відставний поручик був висланий до Києва за жорстоке поводження з селянами у його власному маєтку в Курській губернії. Прибувши до Києва на початку 20-х рр. XIX ст., він «чтобы несколько загладить свою вину, отдался делам благочестия», власним коштом почав будувати нову Десятинну церкву, що дозволило протягом 1824–1826 рр. провести археологічні розкопки К. А. Лохвицькому, М. Ф. Берлінському та М. Єфимову.

У грудні 1838 р. «за отличную ревность... к разысканию древностей, доказанную многими трудами, совершенным и собственным иждивением и резервах» О. С. Анненкова було прийнято до Тимчасового комітету для дослідження старожитностей у Києві. Успішно проведені розкопки в Києві дозволяли йому просити комітет про надання права досліджень не тільки в Київській губернії, а й за її межами. Так, 30 грудня 1839 р. на засіданні було заслухано звіт О. С. Анненкова про знахідки за 1838 р. і його прохання про надання дозволу «по наступлении весни в будущем 1840-м году произвести поиски к открытию древностей... губернском городе Чернигове и окрестностях оного...». На це комітет зауважив, що «предполагаемые изыскания полезны оному».

У доповідній записці, складеній для комітету, О. С. Анненков виклав свій план робіт, зазначивши, що об'єкти досліджень будуть розташовані «на местах свободных и не застроенных и древних валах», в садах та навколо будинків «без позволения владельцев таковых поисков отнюдь производить не должен», а по закінченні робіт, як і за сучасною методикою польових досліджень, зобов'язувався «прорезы и рвы заровнять», всі здобуті ним матеріали будуть передані «в оный Комитет немедленно», і звертався з проханням «сделать о том с кем следует надлежащие сношения».

Звернення Тимчасового комітету для дослідження старожитностей у Києві до цивільного губернатора Чернігівської губернії В. О. Шереметьєва засвідчило не лише байдужість останнього до давньої історії Чернігова, але й небажання займатися як справою О. С. Анненкова, так і будь-якими іншими. А саме рішучість і зацікавленість губернатора могли б привести до започаткування археологічних досліджень на Чернігівщині вже в першій половині XIX ст., як це сталося з містом Переяславом, де цивільний губернатор Полтавської губернії П. І. Могилевський дозволив О. С. Анненкову розпочати археологічні розшуки.

На жаль, не вдалося отримати дозвіл і від Полтавського, Харківського та Чернігівського генерал-губернатора Долгорукова, який також не виявив бажання займатися цією справою, і у відповіді на прохання комітету зазначив, що «Временный Комитет, учрежден для изыскания только в Киеве» і тому «подобные предприятия... не могут быть дозволены без особого на то Высочайшего соизволения Государя Императора». Комітет не спромігся звернутися до вищої інстанції, надавши йому право «ходотайствовать» самому по цьому питанню.

Бюрократична тяганина у справі О. С. Анненкова, який прагнув започаткувати археологічні пошуки на території одного із найдавніших літописних міст Лівобережної України (її історія, на жаль, пройшла непоміченою для істориків та археологів), надовго відбила бажання у представників молоді київської слов'яно-руської археологічної школи розпочати систематичне вивчення старожитностей Північного Лівобережжя.

